

Գ. Գ. ՄԱՆՈՒՉԱՐՅԱՆ

ԿՈՎԿԱՍՅԱՆ ՏՆԱՅԻՆ ՃՆՃՂՈՒԿՆԵՐԻ ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ
ՆՇԱՆԱԿՈՒԹՅՈՒՆԸ

Տնային ճնճղուկները Հայկական ՍՍՌ-ում և առանձնապես Արարատյան հարթավայրում հանդիսանում են ֆոնային ու խիստ սինանտրոպ թռչուններ, այդ իսկ տեսակետից նրանք իրենցից թե՛ տեսական և թե՛ գործնական մեծ հետաքրքրություն են ներկայացնում:

Արարատյան հարթավայրի տնային ճնճղուկների վրայից հավաքված են մեծ քանակությամբ տարբեր տեսակի տղեր, փետրակերներ: Զիլֆյանի, Ավետիսյանի և Հովասափյանի [1] տվյալների համաձայն՝ տնային ճնճղուկի բներից գտնված են լվեր, իսկ Օհանջանյանի [7] տվյալներով՝ տնային ճնճղուկները Երևանի շրջակայքում կարող են տարածել մի շարք վտանգավոր հիվանդություններ (չումա, տուլարեմիա և այլն): Հայտնի է, որ Արարատյան հարթավայրում բնակավայրերը միմյանց շատ են մոտ, ուստի տնային ճնճղուկները կարող են տարածել մեկ թռչնաբուծական կամ անասնապահական տընտեսությունից մյուսը տարբեր հիվանդություններ:

Նրանք մեխանիկորեն ևս կարող են տարածել զանազան հիվանդություններ, նույն թվում և մարդու: Արարատյան հարթավայրի գյուղերում առայժմ բարվոք վիճակում չէ կոյուղու հարցը, իսկ ճնճղուկները լինելով սինանտրոպ, անարգել կերպով քուջուջ են անում բոլորն ունեցողներում, բակերում, այնուհետև կեր են որոնում նույնիսկ տան պատշգամբում, խոհանոցում (եթե դուռը բաց է), ջուր խմում լվացարանից: Այս երևույթները բազմիցս դիտվել են ինչպես մեր, այնպես էլ տարբեր հեղինակների կողմից [8, 3 և ուրիշ.]:

Տնային ճնճղուկների տնտեսական նշանակությունը պարզելու նպատակով դիտել ենք ինչպես առանձին անհատների, այնպես էլ երամաների սնվելը դաշտերում, այգիներում ու բանջարանոցներում: Տարվա տարբեր եղանակների հավաքվել են քուջերի ու ստամոքսների պարունակություններ: Նրանց ձագերի պարանոցները կապելու միջոցով հավաքվել է մեծ քանակությամբ կեր: Պարզվել է, որ տնային ճնճղուկների ձագերը ձվից դուրս գալու առաջին 3 օրը կերակրվում են առավելապես միջատներով, ըստ որում նրանց կազմի մեջ գտնվում են ինչպես օգտակար, այնպես էլ վնասակար միջատներ (հիմնականում թրթուրներ): Պարզվել է, որ 3-րդ օրվանից սկսած սննդի կազմում ավելանում է բուսական կերը, այնուհետև 6-րդ օրվանից ձագերը անցնում են գրեթե լրիվ բուսական կերի: Իսկ բացառիկ դեպքերում ծնողները կերակրվում են միջատներով:

Կովկասյան տնային ճնճղուկների կերակրմանը վերաբերող հարցերը 1948—62 թթ. հիմնականում ուսումնասիրվել են Արարատյան հարթավայրի պայմաններում:

Դիտողություններից պարզվել է, որ ինչպես ձմռանը, այնպես էլ վաղ գարնանը Արարատյան հարթավայրում, իսկ լեռնային շրջաններում է՛լ ավելի ուշ,

ճնճղուկները հիմնականում սնվում են բնակավայրերում ու նրանց հարող տարածություններում [4]:

Ոմանք այն կարծիքին են, որ նրանք «սանիտարների» դեր են կատարում՝ հավաքելով կերի մնացորդներ: Դա, իհարկե, խաբուսիկ է և առաջին հայացքից է այդպես թվում: Ի՞նչ «սանիտարի» մասին կարող է խոսք լինել, երբ այդ թռչունները քուչուչ անելով որոշ գյուղերում, ուղղակի մարդու կամ կենդանու կղանքի մեջ, իսկ քաղաքներում՝ աղբանոցներում ու բակերում, թրոշում-կանգնում են պատշգամբներում գտնվող սեղաններին, երբեմն այնտեղից սննդամթերք փախցնում, այնուհետև ջուր են խմում ջրի ծորակից, եթե այդպիսին կա շրջակայքում. սլարզ է, որ այդ նույն տեղերի հետ անմիջական շրփում ունի մարդը: Ամենուրեք տնային ճնճղուկը մարդու «ուղեկիցն» է և այն էլ ո՛չ բարի ուղեկիցը:

Անմիջական դիտողությունները ցույց են տալիս, որ գարնանը տնային ճնճղուկները ոչ մեծ խմբերով կտցահարում են ծառերի բողբոջները: Ճնճղուկներից առանձնապես շատ են տուժում տանձենիները. այդ երևույթը առաջին անգամ մեր կողմից դիտվել է Կիրովականում 1954 թվականին, որտեղ մեկ ծառի եզրային ճյուղերի 1 մ² վրա հաշված բողբոջների քանակից կտցահարված էր 45 տոկոսը: Տեղացիների պատմելով՝ դա բացառիկ երևույթ չէ. այդ բանում մենք համոզվեցինք հետագա տարիներին՝ 1957, 1958, 1960 թթ. մեր կատարած դիտողություններից: Պարզվել է, որ մոտ 25—40% ընկնում է տանձենու բերքատվությունը, նայած թե տվյալ վայրում ճնճղուկների համադրանդրման որքա՛ն հարմար տեղեր են եղել:

Պարզվել է, որ Երևանի շրջակայքում, էջմիածնի, Հոկտեմբերյանի, Արտաշատի, Վեդու շրջաններում տնային ճնճղուկները վնասում են բալենու, կեռասենու, սալորենու, խնձորենու, ծիրանենու, թթենու և մասամբ էլ դեղձենու բողբոջներին ու ծաղիկներին:

Տնային ճնճղուկները ավելի շատ վնասում են ծառերի եզրային ճյուղերի բողբոջներին, իսկ միջին մասում գտնվող ճյուղերը գրեթե անվնաս են մնում:

Գարնանը բալենու բողբոջները տնային ճնճղուկների կողմից վնասվում են 8—10%-ով, կեռասենու բողբոջները՝ 10—12%-ով, ծիրանենու բողբոջները՝ 15—16%-ով, թթենու բողբոջները՝ 20—25%-ով և դեղձենու բողբոջները՝ 1—5%-ով:

Արարատյան հարթավայրում գարնանը տնային ճնճղուկները մեծ վնաս են հասցնում նաև խաղողի այգիներին, կտցահարելով վազի բողբոջները:

Խաղողի այգիներին հասցվող վնասը ավելի ցայտուն է արտահայտվում Արտաշատի և Վեդու շրջանների կոլտնտեսություններում ու սովխոզներում՝ այն հասնում է 15—25%-ի: Մեզ թվում է, որ վերոհիշյալ վայրերում տնային ճնճղուկների կողմից խաղողի այգիներին հասցվող վնասի այդպիսի աստիճանը պայմանավորվում է նաև նրանով, որ այգիները գյուղերից մոտ են գտնվում, այգիներում կան առանձին բրիգադաների կամ մանկամսուր-մանկապարտեզների համար կառուցված տներ: Հաճախ են հանդիպում հին կիսավեր տնակ-

* Ծառերի վնասվածության աստիճանը որոշվել է հետևյալ ձևով. մեկ հեկտար այգու տարբեր մասերից ընտրվել է 5-ական ծառ: Յուրաքանչյուր ծառ բաժանվել է երեք մասի, այնուհետև յուրաքանչյուր 1/3 մասում 1 մ²-ում բնագրկված ճյուղերի վրա հաշվվել է վնասված (կերված) բողբոջների քանակը:

ներ, որոնց պատերի վրա, կտուրների տակ կան բազմաթիվ ճեղքեր: Այդպիսի շինությունները և փլատակները բարենպաստ պայմաններ են ստեղծում տնային ճնճղուկների բազմացման համար:

Կիրովի անվան սովխոզի խաղողի այգիներում գտնվող մի այդպիսի տան պատերի և կտուրի ճեղքերում հայտնաբերված է 125 բույն: Տնային ճնճղուկների տնտեսական նշանակությունը պարզելու նպատակով 1948—62 թթ. Արարատյան հարթավայրի տարբեր շրջաններից որսացել են 4500 տնային ճնճղուկներ: Վերցվել են նրանց քուջերի ու ստամոքսների պարունակությունները և խմբավորվել ըստ սեզոնների:

Աղյուսակ 1

Տնային ճնճղուկների կերած բույսերը զարնան սեզոնում (մարտ-մայիս) (ըստ 650 քուջերի և ստամոքսների)

Բույսերի անվանումը	Հանդիպման հաճախականությունը ըստ տեղանքի					
	միտիտոր	պտղատու, բանային, բանջարանոց	վեժոտի	գաշտ	ընդամենը	խնդրոսկոս
Տարբեր ծառերի բողբոջներ	130	146	24	13	313	23,26
Ցորեն—Triticum	235	28	12	67	322	25,41
Հացազգի—Gramineae	82	64	25	94	265	19,69
Ասվուլտի սերմ—Medicago sativa	36	62	24	68	190	14,11
Հավակորեկ—Echinochloa	25	17	—	58	100	7,45
Պոզանուկ—Setaria	13	24	5	9	51	3,79
Ռոմերիա—Roemeria	5	11	—	15	31	2,3
Թելուկ կամ սագախոտ—Chenopodium	7	12	—	11	30	2,22
Մատիաեղ—Polygonum	—	7	5	12	24	1,79

Աղյուսակ 1-ում նշված 650 ստամոքսներից 28-ի մեջ եղել են միջատների մնացորդներ: Ըստ մնացորդների հնարավոր է եղել որոշել միայն կարգը Orthoptera, Coleoptera Hymenoptera և երկու ճնճղուկի բերանից՝ Phytomonus variabilis: Հավանական է, որ վերջինները տանում էին ձագերի համար:

Բացի ստամոքսներից ու քուջերից վերցված կերից, Արարատյան հարթավայրի տարբեր բնակավայրերից ու այգիներից, բնադրման շրջանում, ձագերի պարանոցները կապելու միջոցով 1948—62 թթ. ընթացքում հավաքել ենք կովկասյան տնային ճնճղուկի 1150 ձագերից 23.000 կերային միավոր:

Ձագերի կերը վերցրվել է օրական երկու անգամ: Ձագերի բնային կյանքի վերջին 2—3 օրը կեր չի վերցվել:

Աղյուսակ 2-ում նշված 350 բներից 215-ը եղել են տների պատերի ճեղքերում, 24 բույն զառիթափ տեղերում՝ գետնի մեջ, 111 բույն՝ խաղողի այգիներում եղած ծառերի վրա, որից 89 բույն բարդիների, 10 բույն տանձենիների և 12 բույն ծիրանենիների վրա:

Բնակավայրերից 3,5 կմ-ից ավելի հեռու վայրերում տնային ճնճղուկի բներ չեն հանդիպել:

Դիտողությունները ցույց են տվել, որ տնային ճնճղուկներն սկսում են մասսայաբար ցորենի դաշտերը հաճախել մայիսից, այսինքն՝ երբ Արարատյան հարթավայրում ցորենը կաթնամոմային վիճակում է գտնվում: Ցորենով սնվում են հասակավոր ճնճղուկները և միաժամանակ կերակրում ձագերին:

Վոլկասյան տնային ճնճղուկների ձագերի պարանոցները կապելու միջոցով հավաքած կերթի որակական աղյուսակ (10 օր, օրական 2 անգամ՝ 1150 ձագերից)

Կենդանական կեր	Բերված քանակը	Ընդամենը	Բուսական կեր	Բերված քանակը	Ընդամենը	Կերի հանդիպման հաճախականության թյունը	
						Կենդանական	բուսական
Սարդեր (հասուն) — Araneida	41		Ցորեն — Triticum	5732		15,31	84,69
Ցատկող ուղղաթևեր (հասուն) — Saltatoria (Orthoptera)	218		Հացազգի այլ սերմեր — Gramineae	3177			
Ծղրիղներ (հասուն) — Grylloidea	196		Թուխ — Morus	3866			
Կիսակարծրաթևեր (հասուն) — Heteroptera	68		Սիգախոտ — Phleum	1542			
Կարծրաթևեր (հասուն և թրթուր) — Coleoptera	835		Չորոշված բույսերի մասեր	1462			
Տերևակերներ (հասուն) — Chrysomelidae	47	3522	Հավակորեկ — Echinochloa	1387	19478		
Առվույտի տերևային երկարակնճիթ (թրթուր) — Phytomus variabilis	85		Ծիրանենու պղպի մասեր — Armeniaca vulgaris M.	895			
Meloidae (հասուն)	461		Բալ և կեռաս — Cerasus vulgaris և avium L.	1183			
Թաղանթաթևեր (հասուն) — Hymenoptera	412		Եգիպտացորեն — Zea mays	234			
Երկթևավորներ (թրթուր) — Diptera	198						
Թեփուկաթևեր (թրթուր) — Lepidoptera	961						

Երամներում գտնվող ճնճղուկների թիվը օրեցօր ավելանում է: Յուրաքանչյուր երամում կարելի է հաշվել հազարավոր անհատներ:

Մեկ զույգ ճնճղուկը յուրաքանչյուր անգամ կարող է ուտել և ձագերի համար տանել 1—2 գ ցորեն, իսկ մեկ օրվա ընթացքում մեկ զույգ ճնճղուկը ձագերի համար կեր է բերում մոտ 200 անգամ: Ձագերի կերի մոտ 39,75%-ը կազմում է հատիկը, իսկ ընդհանուր սննդի մեջ բուսական կերը ամբողջությամբ վերցրած կազմում է 84,69%:

Ինչպես երևում է աղյուսակ 3-ից, ամռան ամիսներին տնային ճնճղուկների կերային կազմում հիմնական տեղը գրավում է ցորենը՝ 36,96%, ապա կերախոտերի և այլ հացազգի սերմերը՝ 28—30%, ծառապտուղները՝ 18—19%: Երբ խաղողն սկսում է հասունանալ, ճնճղուկները մասսայաբար փշացնում են, կտցահարելով այն: Կտցահարելուց հետո մեղուները լրիվ ծծում-չորացնում են խաղողի հատիկը, այնպես որ վնասված տեղերում մնում է միայն խաղողի չորացած հատիկի մաշկը, կամ երբեմն խաղողի վիրավորված հուրանը՝ «ողկույզը», ամբողջովին փտում է և հնարավոր չի լինում հավաքել:

Ամռանը տնային ճնճղուկների կերային կազմում մոլախոտերի սերմերը, կամ ոչ կարևոր տնտեսական նշանակություն ունեցող բույսերի սերմերը շնչին տոկոս են կազմում (աղ. 3):

Ա. Ղ. Յ. Լ. Ե. 3

Տնային ճնճդուկների կերած բույսերը Արարատյան հարթավայրում ամռանը (հունիս-օգոստոս) (ըստ 1234 քուչերի և ստամոքսների)

Բույսերի մասերի անունը	Հանդիպման հաճախականությունը ըստ տեղանքի						
	միակամար	պտղատու այգի, բան- ջարանոց	դիմսայգի	դաշտ	ընդամենը	ընդհանուր քանակի նկատմամբ տոկոսներով	ծանոթու- թյուն
Ցորեն—Triticum	273	98	62	720	1153	36,97	
Թուխ—Morus	82	115	46	12	255	8,18	
Երեքնուկ - Trifolium	22	83	35	62	202	6,48	
Կեռաս և բալ—Cerasus vulgaris և avium L.	120	75	—	—	195	6,26	
Ասվույտի սերմ—Medicago sa- tiva L.	65	28	7	89	189	6,06	
Հացազդի այլ սերմեր—Grami- neae	42	24	4	52	122	3,91	
Սոգանուկ—Setaria	12	65	8	34	169	5,42	
Հավակորեկ - Echinochloa	48	56	—	64	168	5,38	խփված է խաղող ուտելիս, կամ խա- ղողի այ- գում
Ծիրանենու պտղի մնացորդ- ներ - Armeniaca vulgaris L.	68	74	—	—	142	4,55	
Մասիտեղ—Polygonum	15	16	—	110	141	4,52	
Քաղող—Vitis vinifera L.	—	108	—	—	108	3,47	
Եղեսուկ—Salvia	45	22	—	8	75	2,40	
Հավակատար—Amaranthus	4	6	1	48	59	1,87	
Սիգախոտ (սերմ)—Phleum	4	15	—	22	41	1,32	
Սաղախոտ (սերմ)—Chenopo- dium	2	5	—	24	31	1,00	
Սորգո—Sorghum	3	18	—	5	26	0,83	
Կատվազազձ (սերմ)—Nepeta	12	—	—	6	18	0,58	
Եզան լեզու (սերմ)—Plantago	—	5	2	7	14	0,45	
Ռոմերիա (սերմ)—Roemeria	5	2	4	—	11	0,35	

Ամռանը 1234 քուչերից և ստամոքսներից 87-ի մեջ եղել են քիչ քանակությամբ միջատների մնացորդներ, որոնք պատկանում են Orthoptera, Coleoptera և Hymenoptera կարգերին: Իսկ նրանցից 12 ստամոքսի մեջ հայտնաբերված են զատիկներ:

Միանգամայն ակնհայտ է, որ, թեպետ ամռան ամիսներին տնային ճնճդուկները որոշ չափով օգուտ են տալիս, սակայն այդ օգուտը համեմատած նրանց հասցրած վնասի հետ, նույնիսկ արժանի չէ հիշատակության:

1948—1962 թթ. ամռան ամիսներին, էջմիածնի, Հոկտեմբերյանի և Արտաշատի շրջաններում կատարված է տնային ճնճդուկների կողմից ցորենի դաշտերին հասցված վնասի հաշվառում: Մեկ հեկտար տարածության վրա ընտրված է եղել 5 տարբեր տեղամասեր, յուրաքանչյուրը 1 մ² տարածությամբ, բոլոր 5 տեղամասերում որոշվել է հասցված վնասի տոկոսը և հանվել միջին թվաքանականը: Պարզվել է, որ վերոհիշյալ շրջանների մեկ հեկտար ցանքատարածությունում տնային ճնճդուկների հասցրած վնասը կազմում է 20—35%:

Համեմատաբար շատ են վնասվում բնակավայրերին մոտ գտնվող ցանքատարածությունները և, հատկապես, նրանց եզրային մասերը: Դեպի դաշտի խորքը հասցված վնասի տոկոսը աստիճանաբար նվազում է: Առանձնապես շատ են տուժում ցորենի փոքր ցանքատարածությունները, իսկ սահմանափակ փորձադաշտերում, որոնք փոքր տարածություն են գրավում, գրեթե հնարավոր չէ արդյունք ստանալ:

Աշնանը Արարատյան հարթավայրում տնային ճնճղուկները սնվում են բույսերի սերմերով ու ցորենի հատիկներով: Մինչև 1950 թ. կատարված դիտողությունները ցույց են տվել, որ նրանք մեծ երամներով հաճախակի լինում են բրնձի դաշտերում և սնվում բրինձով: Աշնանը տնային ճնճղուկների համար որպես հիմնական կեր հանդիսանում է խաղողը:

Ճնճղուկների քուջերից ու ստամոքսներից ստացված նյութերը շեն կարող տալ խաղողին հասցված վնասի լրիվ պատկերը, որովհետև այն հիմնականում հեղուկ է և մարսվում է շատ կարճ ժամանակամիջոցում: Եթե քուջում կամ բերանում հայտնաբերվել են խաղողի մնացորդներ, կնշանակի թռչունը խրված է ուտելուց անմիջապես հետո: Խաղողին հասցված վնասի մասին շատ թե քիչ տեղեկություններ են ստացված տեսողական դիտողությունների միջոցով:

Տնային ճնճղուկներն ընդունակ են հսկայական երամներով հարձակվել խաղողի այգիների վրա: Ինչպես ցանքատարածություններում, այնպես էլ այգիներում, ավելի շատ են տուժում այգու եզրային վազերը: Մեծ այգիների խորքում գտնվող վազերը ավելի քիչ են տուժում: Որոշելու համար, թե որքան է տնային ճնճղուկների կողմից խաղողին հասցվող վնասի չափը, 1948—1962 թթ. Արարատյան հարթավայրի մի քանի տեղերում կատարել ենք հաշվառում*: Պարզվել է, որ բնակավայրերից մինչև 1 կմ հեռավորության վրա գրանրվող խաղողի այգիներում տնային ճնճղուկները ոչնչացնում են խաղողի բերքի 50—60%-ը, իսկ այգիների եզրային մասերում՝ ամբողջությամբ: Այս երկվույթը ավելի ակնառու է դարձել վերջին տարիների ընթացքում:

Բնակավայրերից 2—4 կմ հեռավորության վրա տնային ճնճղուկները խաղողին վնասում են 10—28%-ով: Դիտողությունները ցույց են տվել, որ համեմատաբար շատ են տուժում վաղահաս ու լարային սիստեմով մշակվող խաղողները:

1962 թ. օդոստոսին և սեպտեմբերին Երևանի պետական համալսարանի ուսումնա-օժանդակ տնտեսությունում կատարված հաշվառումներից պարզվեց, որ լարային սիստեմով մշակելու դեպքում խաղողը 1,5 անգամ ավելի է տուժում քան թմբային ձևով մշակելու դեպքում, իսկ թառամները տուժում են 80—90%-ով:

Աշնանը ճնճղուկները սնվում են զգալի քանակությամբ վայրի բույսերի սերմերով, դրանցից, հիմնականում, հավակորեկով, որը մշակված դաշտերում շատ քիչ է լինում:

Աշնան ամիսներին 1306 ճնճղուկների քուջերից ու ստամոքսներից միայն 7-ի ստամոքսում է եղել միջատների մնացորդներ *Coleoptera* կարգից:

* Հաշվառում կատարվել է Հոկտեմբերյանի շրջանի 3-րդ սովխոզում, Արշալույսում, Կ. Խաթունարխում, Թաիրովի սովխոզում, Թազա-գյուղում, Բաղրամյանում, Կիրովի անվան սովխոզում և Նորբի այգիներում:

Տնային ճնճղուկների կերած բույսերը Արարատյան հարթավայրում (սեպտեմբեր-հոկտեմբեր (ըստ 1306 քուջերի և ստամոքսների)

Բույսերի մասերի անունը	Հանդիպման հաճախականությունը ըստ տեղանքի					
	Ուսումնական	Վեճակ	Վեճակ	Մշակ	Մշակ	Բնական
Հավակորեկ (սերմ)—Echinochloa	185	182	64	122	563	18,25
Յորեն (հատիկ)—Triticum	298	35	14	142	489	15,85
Հացաղգիներ—Gramineae	72	165	46	104	387	12,54
Առվույտի սերմ—Medicago sativa L.	152	114	18	95	379	12,29
Խաղող—Vitis vinifera L.	105	174	—	—	279	9,04
Մատիտեղ—Polygonum	—	34	12	195	241	7,81
Հավակատար—Amaranthus	—	28	19	174	221	7,17
Խոզանուկ—Setaria	22	62	15	107	206	6,68
Երեքնուկ—Trifolium	25	71	12	96	204	6,61
Պամիդոր—Lycopersicum esculantum	27	11	—	25	63	2,04
Սիգախոտ—Phleum	6	32	4	11	53	1,72

Ձմռան ամիսներին տնային ճնճղուկները մեծ երամներով կուտակվում են բնակավայրերում և ընդունում ամեն տեսակի մատչելի սնունդ, ըստ որում տարբեր տեղերում սնվելու տեսակետից հարմարվում են տվյալ միջավայրին:

Արարատյան հարթավայրի կուտնտեսությունների ու սովխոզների անասնապահական ֆերմաների մոտ ճնճղուկները հիմնականում սնվում են այն խոտերի սերմերով, որոնք կան տվյալ ֆերմայում, առավելագույնը երեկո քուջույ անելով դեզերի մոտ: Նրանք շատ են սիրում քուջույ անել ձիու աղբի մեջ և այնտեղից հանել հատիկների մնացորդներ:

Թռչնաբուծական ֆերմաներում ու ֆաբրիկաներում (Երևան, Էջմիածին) հավերին կերակրելու ժամանակ դիտված է, որ ամեն անգամ կերի վրա հազարավոր ճնճղուկներ են հարձակվում: Մոտավորապես հաշվել ենք յուրաքանչյուր ֆաբրիկայի բակերում 25—30 հազար տնային ճնճղուկներ: Խիստ նվազեցրած տվյալներով, եթե յուրաքանչյուր ճնճղուկ օրական 10 գրամ կեր ընդունի, ապա դա նշանակում է օրական ֆաբրիկայից տանել 250—300 կգ կեր, չհաշված այն շարիքը, որ նրանք մեկ տեղից մյուսն են տեղափոխում գյուղատնտեսական կենդանիների և մարդկանց ներքին ու արտաքին պարազիտներ [2, 5, 8]:

Տնային ճնճղուկների օգտակար գործունեությունը համեմատաբար ավելանում է ձմռան սկզբին և վերջին, երբ բնակավայրերի շրջակայքի շմշակված կամ ոչ լավ մշակված դաշտերում նրանք որոշ մոլախոտերի սերմեր են ուտում:

Աղյուսակ 5-ում բերված են տվյալներ տնային ճնճղուկների ձմեռային կերակրման վերաբերյալ:

Բացի աղյուսակ 5-ում նշված կերերից, ինչպես հայտնի է, տնային ճնճղուկները ձմռանը սնվում են մարդկանց սեղանի ավելցուկներով, որոնք երբեմն

Տնային ճնճղուկների կերած բույսերը Արարատյան հարթավայրում ձմռանը (դեկտեմբեր-հունվար-փետրվար) (ըստ 1310 քուջերի և ստամոքսների)

Բույսերի մասերի անունը	Հանդիպման հաճախականությունը ըստ տեղանքի						
	միակողմանի	պատասխան	դիմացի	առանց	ընդամենը	ընդհանուր քանակի հիշատակման անոթներով	ծանրություն
Յորեն—Triticum	492	18	6	133	649	20,68	
Հավակորեկ—Echinochloa	212	381	41	75	509	16,22	
Առվույտի սերմ—Medicago sativa L.	398	10	12	28	448	14,28	
Հացազգի սերմեր—Gramineae	364	58	—	12	434	13,83	հիմնականում դեկտեմբերի սկիզբին և փետրվարի վերջին
Հավակատար—Amaranthus	184	11	—	24	219	6,98	
Մատիտեղ—Poligonum	187	21	—	64	272	8,67	
Թելուկի սերմ—Chenopodium	195	9	4	—	208	6,62	
Եգիպտացորեն—Zea mais L.	142	—	—	—	142	4,52	
Խոզանուկ—Setaria	131	8	2	—	141	4,50	
Գարի—Hordeum vulgare L.	116	—	—	—	116	3,70	

անփութորեն թափվում են շժածկվող աղբանոցներում կամ բակերում և դրանով իսկ նպաստում նրանց բարեհաջող ձմեռելուն:

Ելնելով տարիների ընթացքում կատարված ուսումնասիրությունների արդյունքներից, կարող ենք ասել, որ Արարատյան հարթավայրում կովկասյան տնային ճնճղուկներն ընդհանուր առմամբ խիստ վնասակար թռչուններ են, որոնց պետք է ոչնչացնել, կամ, առնվազն, խիստ սահմանափակել նրանց քանակական աճը: Այդ նպատակով առաջարկում ենք պարտադիր կերպով ծեփել գյուղերում և այգիներում այն շենքերի պատերի ճեղքերը, որոնք հարմար տեղեր են ճնճղուկների բնադրման համար:

1962 թվականին, պաշքարի քիմիական միջոցներ մշակելու նպատակով, Երևանի պետական համալսարանին պատկանող՝ Նորքի այգիներում կատարել ենք մի շարք լաբորատոր փորձեր, օգտագործելով Ba-ի, Na-ի ֆտորացետատները և ֆտորացետամիդը:

Լաբորատոր փորձերի արդյունքներն ստուգվել են նաև արտադրության մեջ՝ Համալսարանի ուսումնա-օժանդակ տնտեսությունում (Նորագյուղ), Շահումյանի շրջանի Թաղազյուղում և այլ տեղերում: Արդյունքները միանգամայն դոհացուցիչ են:

Կովկասյան տնային ճնճղուկների ոչնչացման հետ կապված մեր կատարած լաբորատոր փորձերը, ինչպես և արտադրության մեջ կիրառված նյութերի նախնական տվյալները կտրվեն առանձին:

Երևանի պետական համալսարանի կենսաբանական ֆակուլտետ

Մտացվել է 20.XI 1962 թ.

Г. Г. МАНУЧАРЯН

ХОЗЯЙСТВЕННОЕ ЗНАЧЕНИЕ КАВКАЗСКОГО
ДОМОВОГО ВОРОБЬЯ

Р е з ю м е

Проведенные нами наблюдения показали, что домовые воробьи во все времена года являются вредителями сельского хозяйства. Весной они питаются как остатками семян, так и почками и цветами различных деревьев, что составляет более 94% от их общего корма. Птенцы вскармливаются и насекомыми (15,31% от общего корма).

Процент вердоносности домовых воробьев к осени увеличивается, их количество удваивается и даже утраивается за счет размножения. Выяснилось, что растительный корм, принимаемый птенцами, составляет 84,69% общей пищи, из коих 29,43% зерна пшеницы, а остальной процент составляют зерна и семена других растений и плоды.

Количество зернового корма летающих домовых воробьев возрастает в летние месяцы, причем 36,96% от всего корма составляет пшеница. В Араратской равнине воробьи снижают урожай пшеницы на 20—35%.

На расстоянии 1 км от населенных пунктов домовые воробьи снижают урожай винограда на 50—60%; особенно страдают скороспелые сорта. С отдалением от населенных пунктов вглубь сада отмечается заметное понижение наносимого вреда.

Больше всего страдают виноградники, образующие беседки (80—90%), несколько меньше страдает урожай при шпалерной системе, сравнительно меньше страдает культура в расстил.

Зимой в кормовой состав домовых воробьев входят также большое количество семян сорняков. На первый взгляд это может показаться полезным явлением. Однако следует учесть то, что зимой вся Араратская равнина бывает покрыта снегом и воробьи питаются фактически кормом, предназначенным скоту. В этом аспекте вопрос о «полезности» домовых воробьев теряет свой смысл, а если говорить об их пользе, то с оговоркой.

Долголетние наблюдения позволяют нам сделать вывод, что кавказские домовые воробьи в Араратской равнине являются вредителями и должны подвергаться истреблению или резкому сокращению их численности.

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1. Зильфян В. Н., Аветисян Т. А., Овасапян О. В. Тр. Арм. противочумной станции, вып. 1, 1960.
2. Ильенко А. И. Зоолог. журнал, т. XXXVIII, вып. 7, 1939.
3. Қашкаров Д. Н., Фосс А. Т., Русинова К. И., Сатаева З. Л., Заруба Е. А. Бюллетень Средне-Азиатского госунта, 13, 1926.
4. Манучарян Г. Г. Тр. Ереванского госунта (серия биол. наук), т. 38, вып. 3, 1953.

5. Мозговой А. А. Изв. Ак. сельхоз. наук им. В. И. Ленина. М., 1937.
6. Нестеров П. В. Орнитологический вестник, I ч., 1911.
7. Оганджаниян А. М. Изв. АН АрмССР (биол. науки), т. XIV, 6, 1961.
8. Семашко Л. Л. Полевой и домовый воробьи в Туркмении—как прокормители и переносчики эктопаразитов (преимущественно клещей), АН Турк.ССР, Ашхабад, 1961.
9. Холодковский Н. А., Силантьев А. А. Птицы Европы. Петербург, 1901.